

Türkistan Seyahatnamesi

Emel Esin

Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, 68 Sayfa, ISBN: 975-16-0918-6

Zafer SARAÇ*

Her milletin kendi köklerini bulduğu, kendi milli kültürünün filizlendiği toprakları vardır. Geçmişin insana huzur veren bir yönü de milli benliğin husule geldiği bahsedilen topraklara erişmekle mümkündür. Bu erişim ilk anıları özlemle yâd edilen çocukluk dönemine kavuşmak gibidir. Çocukluğa olan özlem yaş ilerledikçe daha da artar. Çocukluğa dönmek mümkün değildir. Fakat çocukluğun o huzur veren iklimini yaşatan mekânı ziyaret etmek daha olasıdır. Böylelikle insan köklerine şahit olduğu gibi sılayı rahime de kavuşmuş olur. Benzetme üzerinden gidilirse Türklüğün ilk husule geldiği dünyaya kök saldıği toprakların bir kutsiyeti vardır. Türklük doğduğu mekânın içine hapsolmayıp insanlık tarihi boyunca tüm dünyaya yayılır. Türklük doğduğu tahmin edilen bugün adına Türkistan dediğimiz yerin çok uzağındaki coğrafyalarda hazin gurbetini yaşar. Bu yüzden gurbetten sılaya dönen, çocukluğun verdiği huşuyu yaşamak isteyen, ölmeden Türkistan'ı ziyaret eden her Türk geçmişin teskin edici

* Tarihçi, www.kitapsuuru.com sitesi Genel Yayın Yönetmeni, Telmih Dergisi Editörü.

huzurunu yaşar. Bu yazımızda bu huzuru yaşayan bir yüreğin izlenimlerini ele alan Türkistan Seyahatnamesi isimli eseri ele alınacaktır.

Seyahatnamenin yazarı Emel Esin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp, son çeyreğinde tamamladığı ömrünün (1914-1987) büyük bir kısmını Türklüğe ve Türk kültürüne hizmetle geçirmiştir. Babasının ve eşinin diplomatik görevlerine binaen uzun yıllarını yurtdışında yaşayan Esin, entelektüel kapasitesini sürekli arttırma temayülünde olmuştur. Avrupa'nın en önemli bilim mahfillerinde bulunmuş, Zeki Velidi Togan² ve Necati Lugal³, Herbert Jansky⁴ gibi alanının en önemli isimlerinden dersler almıştır⁵. Birikimini, ilerleyen yaşlarında kallavi eserleriyle ortaya koyan Esin'in ilk eseri bu yazımızda ele alacağımız Türkistan Seyahatnamesi'dir.

Seyahatname 1955 yılında Türkistan'a yapılan seyahate ilişkindir. İlk önce uçakla Moskova'dan Taşkent'e ulaşan Esin, sırasıyla Taşkent, Semerkant, Şehri Sebz, Buhara, Harezm, Türkistan gibi ismi Türk tarihinde sıkça zikredilen Türkistan havalisinin en önemli şehirlerini ziyaret etmiştir. Kara ve hava yoluyla eskiye nazaran daha rahat bir seyahat olanağı bulan Esin, izlenimlerini bu yüzden daha müsait şartlarda kaleme alma olanağı bulmuştur.

Eserde dikkat çeken en önemli husus, fiziksel yapısındaki farklılıkla kendisini göstermesidir. Günümüzde kolaylıkla göremeyeceğimiz ebatlara sahip olan eser, adeta büyük ve geniş sayfalı bir atlas boyutlarına sahiptir. Üstelik eserdeki tek farklılık bundan ibaret değildir. Eserin ilk baskısı 1959 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yapılmıştır. Bu nedenle dil ve içerik yönünden döneminin bilimsel anlayışını yansıtmaktadır. Misal giriş kısmı yerine mukaddime kelimesi kullanılmıştır. Yine başlı başına bir farklılık olarak eserin yarısını kaplayan Emel Esin'in izlenimlerini mükemmel bir şekilde yansıtan kendi çizimlerinin varlığı hiç şüphesiz ki esere eşsiz bir albeni katmıştır. Bu çizimlerin kuşe kâğıda basılması; okurun yüksek detaya matuf olmasının önünü açmıştır.

Eser kabaca iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm yukarıda belirtildiği gibi Mukaddime kısmıdır. Bu bölüm okuru konunun merkezine çeken, yazarın çalışma alanlarını yansıtan bir özellik göstermektedir. Genel olarak iyi hazırlanmış bu bölümde Türkistan Bölgesi'nin kültür ve sanat tarihi ana hatlarıyla anlatılırken, Orta Asya sanatının kronolojik gelişimi geçmiş dönemin siyasî yapıları üzerinden sunulmaktadır. Böylelikle Türkistan sanatının tarihi gelişiminin yıllar içindeki durumu daha net bir biçimde ortaya koyulmaktadır. Esasında yazarın kültür ve sanat tarihi orjinli bir uzmanlık alanının olması bu bölümü daha kalifiye bir statüye ulaştırmaktadır. Bu bölüm kısa bir özet gibi görülse de içerdiği zengin formasyonu kısa bir bakışla dahi kendisini göstermektedir. Türkistan havalisindeki sanat

²Ahmet Zeki Velidi Togan (1890-1970) Türkolog, siyaset adamı, tarihçi. Gelmiş geçmiş en büyük Türk tarihçileri arasında gösterilir. Türklüğe hizmetle geçen ömründe çok kıymetli eserleri literatüre kazandırmıştır. (Tarihte Usul, Türkistan Tarihi, Umumi Türk Tarihine Giriş vb.) Detaylı bilgi için bkz. <https://www.turkocaklari.org.tr/iz-birakanlar/zeki-velidi-togan-3608> Erişim: 28.10.2019.

³Mehmet Necati Lugal (1881-1964) Arap ve Fars dilleri edebiyatları âlimi. Detaylı bilgi için bkz. Mihin Lugal, "Mehmet Necati Lugal", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 27, İstanbul, 2003, s. 218-219.

⁴Herbert Jansky (1898-1981) Avusturyalı Türkolog, yazar ve bilim adamı. Detaylı bilgi için bkz. Nuri Yüce, "Herbert Jansky", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 23, İstanbul, 2001, s. 569-570.

⁵Detaylı bilgi için Ahmet Özel, "Emel Esin", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 380-382.

eserlerinin düşündürdükleri tarihi bir tez hüviyetinde derin tespitlere dönüşerek, detaylandırılmaktadır. Üstelik bu bölümün yazarın ihtisas alanına ek olarak kısa ve öz olarak yaftalanabilecek bir siyasî tarih anlatısını barındırdığını da belirtmek gerekir.

Eserin ikinci bölümü ise seyahate ayrılmıştır. Esin bir sanat tarihçisinin özelliklerine binaen anlatısında gözlem ve tasvirlerle önemli bir yer ayırmıştır. Anlatılan her mekân adeta bir romancı gibi detaylandırılarak, okurun tahayyülünde canlandırılmıştır. Günlük tarzı girişlerle yaşanan olaylar, karşılaşılan durumlar izah edilmekle birlikte, tarihi eserin ilk önce geçmişi hakkında bilgi verilmiş, sonrasında en ince ayrıntılarına varıncaya kadar fiziksel hatları kelimelerle çizilmiştir. Bununla beraber şayet tarihi yapı üzerinde Arapça veya Farsça bir yazı mevcut ise bu yazının orijinal dildeki karşılığı ile beraber Türkçe tercümesi de verilmiştir.

Eser her ne kadar devrinin dil ve şekil özelliklerini göstermiş olsa da akademik bir perspektifle temayüz ettiğine şüphe yoktur. Dilinin bazen ağdalı kabul edildiği yerler dikkate alınmaz ise gayet güzel bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Özellikle Türkistan sanatı için yapılacak çalışmalara kaynak görevi göreceğini tahmin etmek güç değildir. Kolaylıkla kaynak mesabesine yükseltilebilecek eserin, sağlam bir kaynakçadan beslendiği de gözden kaçmaz.

Eser netice itibarıyla modern bir seyahatname özeliği göstermektedir. Geçmiş yüzyıldaki seyahatnamelerin aksine, ilmî kaygıyla akademik bir gezinin raporu şeklinde neşet etmiştir. Bu yüzden diğer seyahatnamelerde görülen siyasî ve dinî kökenli yorumların etkisinden uzaktır. Anlatılan her mekânda sanat ve tarih anlayışı adeta bir turnusol kâğıdı olarak kullanılmıştır. Tarihi bilgi ve sanatsal yorumla zenginleşen metin bu nedenle ilmî çerçevenin dışına çıkan anlatımlardan azami ölçüde uzak tutulmuştur. Yazarın bu anlayışının kabul edilebilir bir sükût olduğuna şüphe yoktur. Bunun tek istisnası Esin bazen bölge halkıyla yaşadığı diyalogları satırlarına taşımıştır. Örneğin;” ...ikincisi bana sordu:” *Sen nerelisin? “Türk’üm” dedim. Bu sözleri söylerken, bana sual sorana değil, arkadaşına bakıyordum. O elini göğsüne koymuş, başını selam verir gibi eğerek, “biz de Türk’üz” dedi. Bu kullandığı tabir acayıptı, zira Orta Asya’da bilhassa halk arasında bugün, Türk tabiri kullanılmaz. Kazak, Özbek, vb. gibi mevzii isimler duyulur.*” Yine benzer şekilde seyahatnamenin günlük şeklinde bir hatıratı andıran yerlerini ilmî bakış açısının dışında konumlandırmak gerekir.

Sonuçta Emel Esin’in bu yetkin eseri, sunduğu bilimsel kompozisyonla oldukça ilgi çekicidir. Günümüzde yazılan seyahat yazılarının ilmî birikimden uzaklaştığı hatta sadece kuru hatırat ve yapay gözlem seviyesinde kaldığı malumdur. Oysaki sadece gözlemler yeterli bir anlatım sağlamaz. Hele günümüzde görsel malzeme açısından zengin bir konumda olduğumuz gerçeği aşıkârken... Artık her türlü sanatsal yapıya ait görsellere teknoloji sayesinde fazla uzak değiliz. Ama ilmin şekillendirdiği sanatsal yorumlara ancak kitaplar vasıtasıyla ulaşılabilir. Emel Esin tarihi köklerimizimizin olduğu Türkistan’ı bize sanat anlayışı yönünden eşsiz bir izahla sunar. Hatta bu da yetmez, devrin şartlarına rağmen kendi çizimleriyle renklendirir. Bugün basit bir gözlemlerle meftun olduğumuz güçlü mazimizin sanat birikimi ancak bilimsel kavrayışla ait olduğu değeri yansıtabilir. Esin bu eseriyle geçmişe kıymet

kazandırmayı gösterir. Tarihimiz kadrini bilene bütün cevherlerini sunar. Tarihimizi sarraf gibi değerlendirmek, sadece bakıp geçmekle yetinmemek adına Esin gibi kıymetli tarihçilerimizin eserlerini okumak ödevdir.